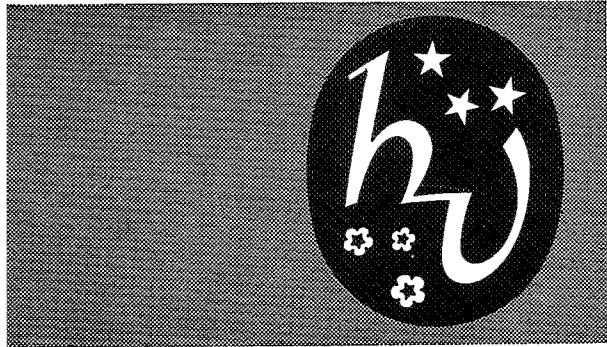

MENS EN WERELD

Strijd op de Top

De werkzaamheden van deze heer zijn voorlopig niet meer nodig, want de heren zijn, wel wat ontijdig, uit Parijs vertrokken. Wat hij dan deed? De spijzen onderzoeken, die premier Chroesjev zou gaan eten. Gewapend met een geigerteller onderzoekt hij of er ook iets ongeachtig in de gerechten aanwezig is. Hij kan het apparaat nu weer op andere zaken richten.

De Top-conferentie is, voordat hij begonnen is, al afgelopen. En nu gaat het mij er helemaal niet om schuldigen aan te wijzen, gevolgen te voorspellen, gal te spuwen over A, B of C of een verwachting te uiten, nog veel minder gaat het mij erom dit geheel van de topconferentie en de mislukking af te doen als kinderachtig gedoe, want hoewel sommige staatslieden lijken op dwingende, jengelende kinderen, is het allerm minst kinderachtig, omdat de gevolgen overal in de wereld te merken zullen zijn. Neen, ik wilde het over één gevolg hebben, dat ik als bijzonder teleurstellend, zelfs fataal zie. Kijk eens, u weet allen, dat vele mensen de politiek – het regeren dus, nationaal en internationaal – een vies zaakje vinden. Zo vies, dat zij er zich niet mee willen inlaten. En dan hollen deze mensen naar een semi-fascistische geestesgesteldheid. Het fascisme immers werd ook groot omdat het niet meedeelde aan de politiek (lees: het gekonkel). En de jeugd over het algemeen, ziet zo de politiek nog en zelfs steeds sterker.

Het mislukken nu van deze conferentie versterkt dat „inzicht” en de politiek in de wereld zal het nog moeilijker hebben dan daarvoor om een naam hoog te houden. En wanneer jonge en oude mensen zich nu, vol afschuw, afwenden hebben zij gelijk want de huichelarij, de onoprechtheid en de gelijkhebbertij bij de Rus is angstwekkend. En wat daarachter schuilt?

Het doel heiligt de middelen en waar dit gezegd in de hele wereld terrein verliest, wint het veld in de politiek. En dat lijkt mij het ergste van de mislukte topconferentie.

Politiek is zó een vuil bedrijf.

De tweede helft van de maand mei heeft een beroering gewekt, die de optimisten verbijsterde en de sceptici in het gelijk stelde: nog vóór de Parijse topconferentie was begonnen, mislukte zij. Het was wellicht de vreemdste ontmoeting dezer eeuw: vier regeringsleiders van de grote mogendheden waren na ruim een jaar van moeilijke voorbereidingen en overwegingen, en pas nadat zij elkaar twee aan twee hadden leren kennen, tezamen gekomen. Op de eerste plenaire zitting stelde Chroesjtsjow eisen, die Eisenhower niet kon inwilligen zonder zich diep te vernederen. Twee dagen later gaf de Sowjet-premier een persconferentie, die al even ongevoel en opzienbarend was, en waarbij hij de „Amerikaanse agressor” vergeleek met een kat, die men met haar kop tegen de muur moest slaan, als zij gesnoept had van de room. En de aanleiding tot dit alles was de vlucht van een Amerikaans spionage-vliegtuig boven de Sowjet-Unie.

Nu telle men die aanleiding niet te licht. Elke mogendheid laat spioneren, dat is algemeen bekend. Doch er is verschil tussen de gewone „verkenner”, de individuele avonturiers, en een staatsvliegtuig dat het luchtruim schendt van een andere mogendheid. Zouden de Amerikanen een Russisch toestel hebben ontdekt en neergehaald boven hun grondgebied, dan zou hun verontwaardiging niet geringer zijn geweest. Maar ook dat was nog niet het ergste. Chroesjtsjow had verklaard, te veronderstellen dat Eisenhower van niets wist. Hij wierp hem de reddingsboei toe. Het is een goede gewoonte te laten spioneren, doch de verantwoordelijkheid daarvoor hardnekkig te ontkennen. Doch nu gebeurde er iets vreemds: nadat de Amerikaanse president eerst volgens de klassieke methode elke medeplichtigheid had ontkend, werd hij gedwongen dit te herroepen. Amerika had gespioneerd, het zou het blijven doen en dit was nodig om waardevolle inlichtingen te verkrijgen, teneinde een onverhoedse Russische aanval bijtijds te kunnen registreren en er maatregelen tegen te nemen.

De Russen zouden wel heiligen hebben moeten zijn om dit te „nemen”. Men behoeft achter de reacties van Chroesjtsjow niets anders te zoeken dan de verbijstering over dit soort diplomatie. Maar hij schoot zijn doel, om dit beleid aan de kaak te stellen, ver voorbij, door niet alleen zeer persoonlijk Eisenhower aan te vallen, doch ook om een vers stukje koude oorlog te ontketenen, met beschuldigingen van agressie en met het aanjagen van vrees jegens de zwakkere bondgenoten van Amerika. Hij wilde van de situatie profiteren om de machtsverhoudingen te wijzigen. Dit werkte als een boemerang. Twee dagen later, in Oost-Berlijn, bleek de sowjet-premier dan ook wel afgekoeld. Maar de misstap en de exploitatie ervan schiepen een behoorlijke ontsietenis.

Men zou nu maar het beste doen dit gehele bedrijf met de gepaste ironie te behandelen. Wij zijn geleidelijk sceptisch of cynisch genoeg

geworden, om ons op het ergste voor te bereiden. Niemand gelooft meer aan preken en aan geruststellende woorden. Als nu eens een derde wereldoorlog zou uitbreken, zou ieder wel zeggen, dat het volkomen te begrijpen zou zijn... indien hij nog iets zou kunnen zeggen! Een humanist voelt zich in zulk een situatie vrij machteloos. De tijd van hoogdravende getuigenissen van hoop op ethische oplossingen is voorbij. En waarom zouden wij proberen mensen in slaap te sussen, die toch niet geloven in het wonder? Een onvoorstelbare ramp kan over ons komen als een aardbeving of een vulkanische uitbarsting. Zeer kleine minderheden beslissen over het lot van honderden miljoenen, ook in de democratieën. En wat dan nog? De mogelijkheid van zulk een catastrofe is geen reden mistroostig en negatief bij de pakken neer te zitten. Wij zullen van Luthers uitspraken veel verwerpen. Maar zeer wijs was hij toen hij schreef: „Ook als ik zou weten dat morgen de wereld vergaat, dan nog zou ik vandaag mijn appelboomje planten.” Het „pluk de dag” krijgt des te meer waarde, naarmate die dag meer door de duisternis wordt bedreigd. Het besef der vergankelijkheid brengt veel narigheid terug tot haar juiste proporties, en... het maakt ons minder hard jegens onze medemensen. De Franse humanist Montaigne heeft gezegd, dat wie de dood elk uur verwacht, hem niet meer vreest. En „wie de dood niet vreest, vreest niets.”

Ons innerlijk en individueel te distantiëren van het lamentabele gedoe der staatslieden en diplomaten en niets meer te vrezen... ook dat is een humane en draaglijke levenshouding, die een redelijk mens blijft. Wat Nietzsche noemde de „amor fati”, de „liefde tot het lot” is geen fatalisme, doch aanvaarding van het onvermijdelijke, ook wanneer wij dat niet hebben gewild. Huilebalken zijn er in de wereld genoeg en handelaren in goedkope optimistische gemeenplaatsen ook.

Nu kunnen wij wel veronderstellen, dat er toch geen oorlog zal komen, hoewel – als men afgaat op de van haat druipende artikelen en redevoeringen van alle kant, – er niet weinigen zijn, die zoiets wensen. Wij kunnen zeggen, dat de moderne wapenen te verschrikkelijk zijn, en dat er geen overwinnaars en overwonnenen zullen zijn. Wij kunnen zeker ons best doen, de gemoederen af te koelen, niet mee te doen aan paniekzaaien en het opjagen der hartstochten. Wij kunnen trachten invloed uit te oefenen, met argumenten en een beroep op verantwoordelijkheid, op degenen die „hoog gezeten zijn.” De publieke opinie is een factor van betekenis. Laat ieder dus doen wat hij kan, voorzover hij zelf zijn emoties en driften op een bepaald ogenblik meester is.

Doch laat men ophouden met jammeren over de „boosheid”, van de andere of de eigen partij. Laat men proberen het leven tot waarde te maken en te genieten. Onze medemensen kunnen daar alleen beter van worden. *Constandse*

Uitgave van het Humanistisch Verbond – Verschijnt om de veertien dagen
15e jaargang no. 11 – 4 juni 1960

Kritisch allerlei

Dat wij geen objectieve voorlichting hebben gegeven, verwijst ons een lezer uit Heemstede, naar aanleiding van onze opmerking, dat de P.S.P. ten onrechte tegen de motie-Romme had gestemd, die verontrusting uitsprak over de apartheidspolitiek van de Zuidafrikaanse regering. Niet bekend met de motivering van dit tegenstemmen, stelden wij ons namelijk de vraag, of men in pacifistisch-socialistische kring soms meende zich over deze zaak niet te mogen uitspreken. Wij stellen er prijs op thans uitdrukkelijk vast te stellen, dat het tegendeel het geval is, en in zoverre was onze voorlichting dus inderdaad onjuist. In „Bevrijding,” het orgaan van de Pacifistisch-Socialistische Partij vinden wij namelijk:

„... dat de regering niet bereid was iets te doen. En toen de zeer voorzichtige motie (Burger) dienaangaande aan de orde was die de regering verzocht „duidelijk binnen en buiten de V.N. van haar afwijzend standpunt ten aanzien van de rassendiscriminatie blijkt te geven,” lieten de regeringspartijen het afweten en verwierpen ze de motie! (...) Naast de motie-Burger bovengenoemd, kwam er een tweede motie van de grote 5 (fractievoorzitters), die door Romme werd ingediend. Die drong aan op een brief van het parlement aan het Zuidafrikaanse parlement. Zo bleef o.i. de regering lekker buiten schot. Toen dan ook de motie-Burger was verworpen, hebben we om te accentueren hoe onverantwoordelijk dat was, tegen de vrij waardeloze motie-Romme gestemd.”

Wij nemen van deze mening gaarne akte, omdat eruit blijkt dat onze veronderstelling onjuist was. Onze lezer schrijft, dat de P.S.P.-fractie in de Tweede Kamer uitdrukkelijk heeft verklaard waarom zij aan de „vrome wens” van Romme geen behoefte meer had. Die verklaring hebben wij echter tot onze spijt in geen enkel dagblad terug gevonden. Wij konden dus, omdat wij niet alle Kamerzittingen plegen te bezoeken, niet beter geïnformeerd zijn totdat wij „Bevrijding” van 14 mei j.l. in handen kregen.

Dat brengt ons op het probleem van de voorlichting over het parlementair gebeuren in onze vaderlandse dagbladpers. Wij ergeren er ons bij het merendeel van onze dagbladen altijd bijzonder aan, dat men de verdiensten van de eigen partijfractie in de Kamer breed uitmeet, terwijl men de mening van de andere fracties, als deze al wordt genoemd, (te) kort of vaak zelfs met een sneer afdoet. Partijen zonder eigen dagblad, zoals in dit geval de P.S.P., worden daarvan temeer het slachtoffer, omdat zij niet de mogelijkheid hebben tot snelle rectificatie van valse voorlichting door de te-

genpartij. Wij aarzelen niet het in het geheel niet dan wel in karikaturaal verkorte vorm weergeven van anderer mening als valse voorlichting te bestempelen. Deze wijze van voorlichten is zozeer in strijd met de democratie, dat wij daartegen als krantelezer ten stelligste moeten protesteren. De democratie kan immers niet behoorlijk functioneren, wanneer het soevereine volk oordeelsvorming onmogelijk wordt gemaakt, doordat het de zaken slechts van één kant verneemt.

Voorlichting, objectieve voorlichting, wordt trouwens niet overal gewaardeerd, zeker niet wanneer men bang is dat bestaande posities erdoor worden ondermijnd. Dat heeft ook Reinhardt Strecker ondervonden, die in West-Duitsland heeft getracht een tentoonstelling te organiseren van documenten die de schuld kunnen aantonen van talrijke nazi-rechters, die ook thans weer een functie bij de rechterlijke macht bekleden. De archieven waarin zich de dossiers over de juridische misdaden van deze heren bevinden, worden evenwel streng bewaakt. Strecker kon er niet in slagen vóór de datum waarop deze misdaden „verjaard” zouden zijn, enig stuk van de Westduitse justitie of van de geallieerde bezettingsmogendheden in handen te krijgen. In arren moede heeft deze geheide anti-communist zich toen tot de Oosteuropese autoriteiten gewend, van wie hij alle medewerking verkreeg. De gerechtshoven in Oost-Berlijn, Poznan, Warschau en Praag gaven deze medewerking uiteraard niet belangeloos, maar het is dan toch maar zo, dat deze Strecker op het ogenblik over fotokopieën van officiële dossiers beschikt, op grond waarvan hij tegen niet minder dan 43 nazi-rechters een aanklacht kon indienen.

De tentoonstelling van deze fotokopieën, „In naam van het onrecht,” bevindt zich op het ogenblik in Leiden, en heeft daar ook al tot moeilijkheden geleid van de zijde van mensen die blijkbaar liever de spons over het verleden halen. De „Nieuwe Rotterdamse Courant” berichtte daarover:

„Oorspronkelijk zou deze tentoonstelling in het academiegebouw worden opgesteld, maar daarvoor is de toestemming ingetrokken. Vervolgens heeft het bestuur van de studentenwereld „Catena” de sociëteitsruimte van Catena, „Horus” op Rapenburg 127 daartoe aangeboden, alwaar de tentoonstelling toen is ingericht. Wel heeft prof. dr. A. E. Cohen, voormalig hoofd van de rijksdienst voor oorlogsdocumentatie, de tentoonstelling met een rede in het academiegebouw ingeleid; daarna is de tentoonstelling zelf opengesteld in de sociëteit „Horus.”

Een en ander heeft tot het incident geleid, dat in de vroege avond een ledenvergadering van „Catena” is belegd, waarin de leden van de vereniging het bestuur hebben gedesavouéerd en geen instemming hebben betuigd met het verblijven van de tentoonstelling in hun sociëteit. De tentoonstelling is er toen uit verwijderd en vervolgens ingericht op de kamer van een van de leden van Catena, die ook lid van Politeia is (de studentenvereniging die de tentoonstelling in ons land organiseert, Red. K. A.), en toevalig in hetzelfde pand woont waarin ook de sociëteit is gevestigd. De tentoonstelling is dus van vandaag af wederom opengesteld en men wacht af wat de belangstelling of de reacties zullen zijn.”

U moest er maar niet heen gaan, lezers, want u zoudt er misschien de objectieve voorlichting vinden die velen u zo gaarne onthouden. En waarom onthouden? Om onze goede verstandhouding met de Duitse Bondsrepubliek, waar het volk toch waarschijnlijk ook liever vandaag dan morgen van dit soort lieden verlost zou zijn?

Wij zijn ook al zo bang voor onze emigratie- en handelsbelangen in Zuid-Afrika, zo bang dat in de Eerste Kamer de a.r. dr. Berghuis zelfs durft te stellen: „Wij mogen ons politiek uitspreken over Zuid-Afrika, maar dan met de uiterste voorzichtigheid. In de rassenspolitiek zitten elementen die wij niet goedkeuren, maar wij moeten de mensen die de verantwoordelijkheid dragen, niet een stok tussen de benen steken,” terwijl in het door een rijksambtenaar geredigeerde blad „Emigratie” van herfst 1959 nog een beroep op jonge Nederlanders wordt gedaan, „een avontuurlijk leven in Zuid-Afrika te kiezen.” De commentator van de N.R.C. voegt

daaraan toe: „Redeneringen als van dr. Berghuis herinneren ons in hun halfzachtigheid aan de tijd van de Jodenvervolgingen en de concentratiekampen in Duitsland tussen 1933 en 1940, toen vele Nederlanders zo mooi objectief over het nazisme spraken.”

Maar wij zijn zo bang voor onze „vriendschappelijke” betrekkingen,” dat wij ook niet bij de Oostenrijkse regering geprotesteerd hebben, toen daar een „Ehrenstein” werd opgericht ter herinnering aan „onze” oud-rijkscommissaris Seyss-Inquart. Die steen staat daar dus maar in Mattsee nabij Salzburg.

De weduwe van wijlen onze beschermmer had zelfs de fijngevoeligheid hem op te richten naast een gedenksteen ter ere van de nagedachtenis van hen die niet uit de oorlog zijn teruggekeerd. Tegen deze plaatsing is van hogerhand, vermoedelijk na klachten van Nederlandse toeristen, bezwaar gemaakt. Enkele maanden geleden is de steen verplaatst, zodat hij nu midden in de tuin van mevrouw Seyss-Inquart staat, ... maar dat is slechts enkele meters van de plaats waar hij aanvankelijk was opgesteld!

Wie herinnert zich nog de toespraken van vlak na de oorlog, toen alom verklaard werd, dat de smetten van het nationaal-socialisme met wortel en tak zouden worden uitgeroeid? De „Ehrenstein” voor Seyss-Inquart, de tentoonstelling van Reinhardt Strecker, de toespraak van dr. Berghuis zijn er, om te bewijzen wat daarvan terecht is gekomen. Wij zijn te bang geworden om onze mening te verkondigen, het duurt nog maar even en wij zijn te bang om een mening te hebben. De Binnenlandse Veiligheids-Dienst werkt daar trouwens al hard aan!

ik geloof niet in de mens
die goed is

ik geloof in de mens zoals hij moordt en niet moordt
zoals hij liefheeft en als een kind de duisternis
tuchtigt met schemer

zoals de rechter de moordenaar straft
en onder zijn zwarte jas een wit lichaam laat strelen
door een blinde bruid

zoals de nek van de moordenaar breekbaar is
als die van zijn slachtoffer

zoals dus de rechter de moordenaar in feite niet straft
maar het slachtoffer looit tot wetboek
verdampt tot wijwater
uitrekt tot hennepouw
geloof ik in de mens als in een waar verhaal

en zo blijft het: verboden of
verplichte wandelingen in het volkspark,
rollende muntstukken met slechts twee zijden
plus het volstrekt onmenselijk randschrift
voor de gemoedsrust van het onmogelijk toeval

o spreek mij niet tegen, bederf
geen woorden, verkoop geen brood
aan de bakker, zeg niet de doden
zo lang te voren de dood aan –
dat is te menselijk

G. Kouwenaar: De stem op de 3e etage, Em. Querido; A'dam, 1960

Eerbied voor het leven

In de twintiger jaren verschenen bij dezelfde uitgever, nl. Beck in München enkele opzienbarende werken, die elk op hun wijze een visie gaven op de problemen van cultuur en samenleving, nl. het bekende boek van Spengler „Der Untergang des Abendlandes” en Schweitzers „Verfall und Wiederaufbau der Kultur” en „Kultur und Ethik”. Het boek van Spengler verwekte in intellectuele kringen grote opschudding en was aanleiding tot felle discussies. In deze jaren van crisis en onzekerheid vonden zowel Spengler als Dostojewsky bij velen een critiekloze verering. Het werk van Schweitzer kwam misschien minder in het brandpunt van de belangstelling te staan, in ieder geval veroorzaakte het minder sensatie. Inmiddels zijn enkele decennia verstreken en nu wij de balans opmaken moeten wij toch tot de conclusie komen, dat Spengler ons weinig of niets meer te zeggen heeft. Prof. Geyl heeft nog onlangs in zijn afscheidsrede „De vitaliteit van de Westerse beschaving” op briljante wijze afgerekend met het cultuurpessimisme à la Spengler.

Anders ligt het m.i. met het werk van Schweitzer. Zijn cultuurfilosofie vormt m.i. nog steeds een waardevolle bijdrage tot het westers denken en kan allerm minst verouderd genoemd worden. In het voorwoord tot zijn „Kultur und Ethik” schreef Schweitzer: „In dit boek leg ik mijn overtuiging neer, dat de mensheid zich in een nieuwe ethische gezindheid vernieuwen moet, zal ze niet te gronde gaan. Ik vertrouw aan dit boek ook mijn geloof toe, dat deze vernieuwing zal plaatsvinden, als we maar besluiten, denkende mensen te worden.”

Nieuwe ethiek

Wat wij moeten verstaan onder deze nieuwe ethische gezindheid heeft Schweitzer onlangs nog eens uiteengezet in een rede voor de Franse Academie voor Morele en Politieke Wetenschap. Deze rede, getiteld „Mijn gedachten over het Leven”, werd gepubliceerd in de „Atlantic Monthly”. Wij laten hier in vertaling enkele fragmenten van deze rede volgen:

„Zeer algemeen genomen verstaan we onder ethiek ons pogen, ons goed te gedragen. Wij voelen ons verplicht niet alleen ons persoonlijk welzijn in het oog te houden, maar ook dat van anderen en van de mensheid als geheel en in deze uitbreiding van het begrip solidariteit met anderen ziet men de eerste evolutie van de ethiek.

Voor de primitieve mens is de kring van solidariteit beperkt tot zijn bloedverwanten – dat wil zeggen, tot de leden van zijn stam, die voor hem zijn familie vormen. Ik spreek hier uit ervaring. In mijn ziekenhuis heb ik primitieven. Wanneer ik een patiënt, die zelf niet in bed hoeft te blijven vraag, een kleine dienst te bewijzen aan een bedlegerige patiënt, dan doet hij dit alleen, wanneer deze laatste tot zijn stam

behoort. In het andere geval zegt hij vriendelijk tegen me: „Dit, geen broeder van mij,” en pogingen om hem over te halen of dreigementen zullen hem er niet toe brengen een vreemde een dienst te bewijzen.

Wanneer de mens echter begint na te denken over zichzelf en zijn gedrag ten opzichte van anderen, dan realiseert hij zich langzamerhand, dat alle mensen zijn broeders zijn en zijn burenen. Langzamerhand bereikt hij een punt, waar hij de kring van zijn verantwoordelijkheid alle menselijke wezens ziet omsluiten, waarmee hij in contact staat.

In de geschiedenis van de mens werd deze opvatting over verantwoordelijkheid voor anderen in verschillende beschavingen geheel of gedeeltelijk geformuleerd...

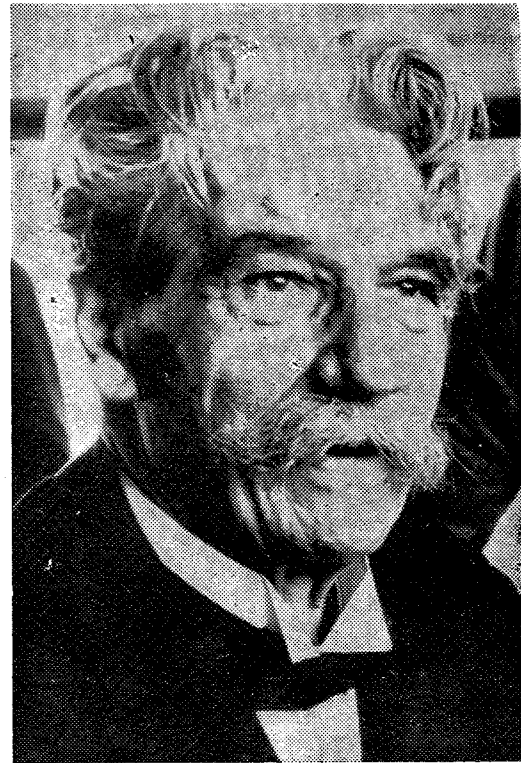
Wanneer wij de evolutie van de ethiek na gaan ontdekken we de invloed die de verschillende opvattingen over de materiële wereld er op hebben uitgeoefend. Dit zijn de bevestigende, de positieve opvattingen, die er op aandringen, dat wij belang moeten stellen in de materiële zaken en in het bestaan, dat wij op deze wereld leiden. Anderen zijn in tegendeel voor een negatieve houding, dringen er op aan, dat wij ons losmaken van alles wat met deze aarde te maken heeft, zelfs van ons eigen bestaan op aarde. Bevestiging is in overeenstemming met onze natuurlijke gevoelens, de negatieve houding druist hier tegen in. Door zijn eigen aard ligt de ethiek op het terrein van de bevestiging. Men moet actief zijn om het ideaal van het goede te dienen. Een positieve opvatting van de wereld schept het goede klimaat voor de ontwikkeling van de ethiek, een negatieve belemmert deze. Alleen een ethiek gesteund door een positieve wereldopvatting kan natuurlijk en volkomen zijn...

Levenswonder

Onze werkelijke kennis van de wereld bestaat in het doordringen zijn van het wonder van bestaan, van het wonder van het leven. Dit wonder wordt steeds geheimzinniger naarmate de wetenschap voortschrijdt. De grondgedachte in ons geweten, die wij steeds weer bereiken wanneer wij ernaar trachten, onszelf te begrijpen en onze situatie in de wereld is: ik ben leven, dat wil leven, omgeven door leven, dat wil leven. Wanneer ik over het leven nadenk voel ik mij verplicht elke levenswil om mij heen te respecteren als gelijk aan de mijne, met een zelfde mysterieuze waarde.

Een fundamenteel idee van het Goede is dan het beschermen van het leven, in het willen ontwikkelen van het leven tot zijn hoogste waarde – en het Kwaad bestaat uit het vernietigen van het leven, uit het kwetsen ervan, uit het belemmeren van zijn groei en ontwikkeling...

De term eerbied voor het leven is breder en tegelijkertijd onduidelijker dan de term liefde.

ALBERT SCHWEITZER

Maar hij draagt dezelfde krachten in zich. Liefde omvat alleen onze verplichtingen ten opzichte van andere wezens, niet ten opzichte van onszelf. Het respect, dat de mens zijn eigen leven verschuldigd is dwingt hem, zichzelf trouw te zijn door af te zien van elke zelfmisleiding en door zichzelf te worden op de edelste en diepste wijze.

Wanneer wij eerbied hebben voor het leven krijgen wij een geestelijke verbintenis met de wereld. Het absolute is zo abstract, dat wij er niet één mee kunnen zijn. Wij kunnen de schepingswil niet in zijn aard en bedoelingen begrijpen. Maar wij kunnen er een geestelijk contact mee bereiken door het navoelen van het mysterie van het leven en door onszelf te wijden aan alle levende wezens, die wij kunnen dienen.

De ethiek die ons verplicht ons alleen bezig te houden met de mens en met de maatschappij kan deze zelfde betekenis niet hebben. Alleen een universele ethiek die ons verplicht ons bezig te houden met alle levende wezens brengt ons in verbinding met het heelal en de wil, die daarin tot uitdrukking komt.

In de wereld is de wil tot leven in conflict met zichzelf. Het ene leven houdt stand ten koste van het andere. In ons wil het leven, door een wonder, dat wij niet begrijpen, in vrede zijn met zichzelf. In de wereld komt deze wil tot uitdrukking, in onszelf wordt hij ons duidelijk. Het is onze geestelijke bestemming, anders te zijn dan de wereld. Door volgens die geestelijke bestemming te leven zijn we in staat ons bestaan te leven, te beleven, in plaats van het te ondergaan. Door eerbied voor het leven te hebben kunnen wij goed, groot en levend worden.”

P. Krug

Vijfzede der wereld lijdt honger

Slechts één zesde van de wereldbevolking lijdt géén honger en die toestand zal nog verslechteren, aangezien het 3 miljard mensen die thans de wereld bevolken tegen het einde van deze eeuw tot 6 miljard zal zijn gestegen. Dit heeft Binay Sen, algemeen directeur van de Food and Agricultural Organization (FAO) gezegd in een toespraak tegenover de economische UNO-kommissie voor Europa, naar aanleiding van de wereldcampagne tegen de honger die door de FAO op touw is gezet. Sen legde er de nadruk op dat het voedingsprobleem in de wereld hoofdzakelijk hierop neerkomt dat de produktiviteit in de landbouwsector moet worden opgevoerd om te voldoen in de behoef-

ten van een bevolking die snel aangroeit en dat de koopkracht moet worden verhoogd zodat de nog ondervoede volkeren zich levensmiddelen kunnen aanschaffen.

Voorts stipte Sen aan dat de ontwikkeling van een evenwichtige economie in de onderontwikkelde landen nog voor grote moeilijkheden staat wegens gebrek aan kapitaal, verouderde gewoonten en tradities, starre economische en sociale instellingen, maar hij meende dat zij niet onoverkomelijk zijn.

Om te eindigen deelde Sen mede dat de campagne tegen de honger, die 1 juli 1960 zal worden begonnen tot 1965 zal duren.

Evert Vermeer overleden

Vlak voor dit nummer van Mens en Wereld ter perse ging, ontvingen wij het bericht, dat de heer Evert Vermeer, die als Voorzitter van de P.v.d.A. en als lid van de Tweede Kamer een politieke rol van betekenis vervulde maar ook, vooral als voorzitter van het Humanistisch Thuisfront in Humanistische Kring bekendheid genoot, maandagavond in de ouderdom van nog geen 50 jaar is overleden.

In een volgend nummer hopen wij aan zijn nagedachtenis een artikel te wijden.

De zin van de zondag

Van het Nederlands Gesprekcentrum is reeds de 18e publikatie verschenen: *De zin van de zondag*. Zoals gebruikelijk vormt deze publikatie de neerslag van een gedachtenwisseling tussen Nederlanders van uiteenlopende levensovertuiging. De gespreksgroep bestond uit leden van het Humanistisch Verbond, reformatorische christenen en rooms-katholieken, t.w. Mevr. A. J. Groenman-Deinum, Mr. J. Ch. J. Faure, Dr. L. van Gelder, Dr. D. H. Prins, J. Reehorst, Drs. Al. van Rijen M. S. C., Prof. Dr. R. Schippers en Ds. J. R. Wolfensberger.

Het rapport opent, na een inleiding, met een bespreking van de godsdiensthistorische en kerkhistorische achtergronden van de zondagsviering. Daarbij treft met name de volgende passage: „In de commissie werd door Rooms-Katholieken en Reformatorische Christenen grote waarde toegekend aan de bezinning op de herkomst van de zondag i.v.m. onze huidige opvattingen. Culturele bepaling of afspraken zonder meer achtte men onvoldoende voor het behoud van de zondag. Verschil in benadering bleek met de Humanisten. Ook in deze kring weet men zich geworteld in het verleden, maar er werd op gewezen, dat ook hetgeen wij nu willen een beginpunt kan zijn.”

Het komt mij voor, dat de verschillen toch niet zo groot zijn als men hieruit zou kunnen opmaken. Ook een gelovige in godsdienstige zin kan, blijkens de toch wel opvallende veranderingen in de zondagsviering vergeleken bij vroeger, de huidige levenssituatie zeer zwaar laten wegen tegenover de gebruiken uit het verleden. Anderzijds zullen stellig vele humanisten, gedachtig aan een Erasmus, zich niet alleen geworteld weten in het verleden, maar zelfs geen afstand willen doen van een eerbiedwaardige traditie voorzover die inderdaad als zinvol ervaren wordt.

Voorts geeft het rapport een uiteenzetting van de godsdienstige en levensbeschouwelijke zingevingen. Uiteraard is de zin van de zondag zowel voor rooms-katholieken als voor reformatorische christenen in de eerste plaats godsdienstig. Het is de dag des Heren, naar katholieke opvatting bestemd tot vervulling van de plicht der christelijke godsdienstigheid, die wezenlijk een sociaal karakter draagt; daarom verbiedt de kerkelijke wet bepaalde werkzaamheden, die dit zouden kunnen belemmeren. Daarom behoeft de gehele zondag echter nog niet aan godsdienstoefeningen te worden besteed, nietsdoen en leeglopen worden beschouwd als grotere gevaren voor de zondagsheiliging dan vele vormen van bezigheid. De zondag is ook een dag van bezinning, culturele activiteit, ontspanning en speciaal van bijzondere verzorging van het gezinsleven.

Voor de protestant ligt de zin van de zondag verankerd in de Openbaring. Het is een rustdag voor de Christenen en de volken en een exemplaar voor alle dagen en voor ons bestaan; een teken van het verbond tussen God en de mensen en van het Godsrijk. Daarom is de zondag een dag dat de eredienst centraal staat, een dag van sociale rust en vrije tijd („in de Westerse cultuur is het werk zo in het middelpunt gesteld, dat dit als tendens een demonisch karakter zou kunnen aannemen”), en een dag van vormgeving van het gewone leven met een perspectief op de eeuwigheid.

Geen directe binding

De humanist heeft, aldus het rapport, vanuit het gebied van zijn levensovertuiging geen directe binding met de zondag. Maar deze gegeven vrije dag in de Nederlandse samenleving zal mede behoren tot datgene waarvan hij zich rekenschap te geven heeft als humanist, in verant-

woordelijkheid voor zichzelf en voor de samenleving. Hij erkent de noodzaak van een gemeenschappelijke, telkens terugkerende rustdag, als periodieke onderbreking van de arbeidsroutine. Dit wordt in ons cultureel milieu de zondag, evt. het weekeinde. Op deze dag zoekt men weer in evenwicht te komen en kunnen de tekorten voor een harmonische ontplooiing van het persoonlijk leven en van de samenleving aangevuld worden. Daarom biedt de zondag mogelijkheden voor bezinning op vragen aangaande de mens en de wereld, voor binding met gezin, familie, vrienden, geestverwanten, die in de week verwaarloosd dreigen te worden, en niet te vergeten voor ontspanning. Met dien verstande, dat het niet noodzakelijk is deze drie mogelijkheden op iedere zondag als een steeds weerkerend patroon vast te zetten.

Na het zondagspatroon van rooms-katholieken, protestanten en humanisten beknoot te hebben weergegeven, waarbij de overige buitenkerkelijken om begrijpelijke redenen buiten beschouwing moesten blijven, wijdt het rapport aandacht aan „de bedreiging van de zondag”. Van binnenuit, door verslappening in kerkelijke kring, en van buitenaf, door de dikwijls onvermijdelijke eisen die de uiteenlopende groeperingen in ons land stellen aan de wijze waarop zij de zondag vieren of doorbrengen, alsmede door krachten die binnen onze cultuur werkzaam zijn. Als zulke krachten worden o.m. genoemd: een waardering van de mens primair of uitsluitend naar zijn prestaties, waardoor geestelijke uitingen in het gedrang komen; verschijnselen als technificatie, massificatie en dergelijke; de exploitatie in ongunstige zin van de behoefte aan vermaak, die het voor een groot deel van de zondag moet hebben en het steeds meer mogelijk maakt, onpersoonlijk en passief ontspanning te ondergaan.

Drie beginselen

Tegenover de bedreiging van elkaar door de realisering van ieders eigen zondagspatroon formuleert het rapport drie beginselen: 1. Met het beschermen van een vrij en ongestoord kunnen deelnemen aan godsdienstoefeningen dient men zo ver te gaan als maar enigszins mogelijk is; 2. De gemeenschappelijke rustdag dient zoveel mogelijk gehandhaafd te blijven; 3. Het recht op ontspanning van al degenen, die daar prijs op stellen, in vormen die niet tot excessen leiden, mag niet worden beknot. Het handhaven van deze beginselen heeft naar de mening van de commissie in het bijzonder te maken met de verdraagzaamheid en haar grenzen. Er moet eigenlijk sprake zijn van een voortdurend wikkelen en wegen tussen het zichzelf-zijn en de vrijheid van anderen. Daarom is een permanent gesprek nodig.

In een afsluitend hoofdstuk „Mogelijkheden en wenselijkheden” komen achtereenvolgens aan de orde de zondagsarbeid, de zondagsbesteding en de taken en verantwoordelijkheden van kerken, levensbeschouwelijke organisaties en overheid. Hieraan ten grondslag ligt een gemeenschappelijk standpunt. De commissie verzet zich enerzijds tegen traditionalisme en formalisme, tegen het alleen maar uitgaan van plichten en verboden, anderzijds tegen het nihilisme, het ethisch en religieus indifferentisme. Voor de conclusies ten aanzien van de genoemde vraagstukken, die vanuit dit standpunt worden getrokken, kan worden verwezen naar het rapport zelf.

De beschouwingen over de bedreiging van de zondag eindigen aldus: „De overrompelende technische en economische ontwikkeling betekent helaas, dat wij ten aanzien van de meer geestelijke waarden in het defensief zijn”.

„Maar in het geheel van de strijd om het behoud en de verdieping van onze cultuur acht de commissie **unaniem** het behoud van de gemeenschappelijke zondag één van de belangrijkste sectoren”.

Deze eenstemmigheid, die voor velen wellicht als een verrassing zal komen (met name voor hen die met zoveel klem menen te moeten waarschuwen tegen de ondermijnende invloed van het humanisme), is temidden van onze nationale strijd der geesten toch bepaald een verheugende zaak. Daarom is dit rapport het lezen ten volle waard. Daarom ook leek het gewenst, de gedachtengangen van de deelnemers aan dit gesprek (op niveau!) over een in ons land zo delicaat onderwerp enigszins uitvoerig weer te geven.

L. Esmeyer

De nieuwe gedachte

Mag ik u eens iets vertellen over deze vrijwel vergeten „voorloper” van ons H.V.? D(e) N(ieuwe) G(edachte) is als stichting opgericht in 1916 door Kees Meijer, die tot zijn dood de ziel van deze beweging blijven zou. Het hoofddoel was: aan buitenkerkelijken iets te bieden voor de zondagmorgen. Aanvankelijk werden alleen in Amsterdam bijeenkomsten gehouden, maar de belangstelling bleek zo groot (geestelijk reveil na de eerste wereldoorlog), dat in 1920 besloten werd er een landelijke Vereniging van te maken, die toen reeds afdelingen had in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht.

Uit de Statuten licht ik het volgende: „D.N. G. is opgericht om allen in den lande te verenigen, die menen, dat de historische godsdiensten en de daaruit voortgekomen stelsels van moraal niet langer als grondslag van ons geestelijk leven en ons handelen kunnen gelden; dat echter een wereld- en levensbeschouwing, aan het essentiële en blijvend-menselijke in deze godsdiensten aansluitende, onontbeerlijk is zowel ter verdieping van ons persoonlijk leven als om aan dat der komende gemeenschap eenheid te geven en stijl; zij wil de bewustwording van deze wereld- en levensbeschouwing en de nieuwe waarden en idealen, die deze op het gebied van religie, zedelijkheid en kunst scheppende is bevorderen en aldus een nieuw idealisme kweken, dat het leven aanvaardend op de werkelijkheid is gegrond.”

Kees Meijer werd voorzitter van het H.B. en is dit steeds gebleven. Korte tijd heeft er ook een afdeling in Hilversum bestaan en wat langer in Haarlem. Iedere zondagmorgen van 1 oktober tot 30 april werden er in de grote steden in schouwburg- of bioscoopzalen bijeenkomsten gehouden, die in een grote behoefte voorzagen.

Zo telden wij bv. in het seizoen 1922/23 de volgende aantallen betalende bezoekers: (gemiddeld) Amsterdam 364, Rotterdam 456, Den Haag 219, Utrecht 355. Waarbij men dient te bedenken, dat de leden vrije toegang hadden en niet in deze aantallen begrepen zijn. Rotterdam bv. had in dat jaar meer dan 300 leden, die zeer regelmatig de bijeenkomsten bijwoonden.

Wie er als sprekers optraden? Ik kan slechts een greep doen. Behalve Kees Meijer zelf enkele exdominees: J. C. Wannée, N. J. C. Schermerhorn, N. J. Pabon, A. R. de Jong. Verder Otto van Tussenbroek, Dr. Tenhaeff, Dr. Dietz, Dr. P. H. Ritter Jr. En enkele grote kunstenaars: Eduard Verkade, Albert van Dalsum, Louis van Gasteren, Jo Sternheim enz.

Teruggang

De bloei duurde voort tot de dertiger jaren. Het tienjarig bestaan bv. werd gevierd in het Tuschinski-Theater in Amsterdam met 1450 bezoekers. Na 1930 begon de teruggang. De economische crisis speelde daarbij een rol, maar

Antwoord op een antwoord

In een televisie-uitzending op 27 maart heeft Simon Carmiggelt een paar aforismen van Julien de Valckenaere ten beste gegeven, die het christelijk historische kamerlid freule Wittewaal van Stoetwegen aanleiding gaven aan de staatssecretaris van O. K. en W. vragen te stellen over deze „godslasterlijke” uittalingen. Zoals men weet heeft die staatssecretaris, mr. Scholten, zich naast de freule geschaard. Dat gaf Carmiggelt een in Het Parool afgedrukte Kronkel in de pen die wij onze lezers niet willen onthouden.

„De heer Scholten, staatssecretaris van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, heeft antwoord gegeven op de schriftelijke vragen, die het C.H.U.-Kamerlid jonkvrouwe Wittewaal van Stoetwegen hem onlangs stelde, naar aanleiding van een t.v.-uitzending, waarin ik, de aforist Julien de Valckenaere citerend, zei:

„In den beginne was het woord en een Vlaamse dichter leidde hieruit af dat er dus vóór Adam nog een vrouw op aarde moet zijn geweest. En wat het huwelijk betreft, merkte hij op: God schiep de vrouw, zag hoe het de man verging en bleef vrijgezel.”

Jonkvrouwe Wittewaal vroeg of „dergelijke uittalingen niet als kwetsend voor godgelovigen moeten worden gekwalificeerd” en de heer Scholten antwoordde bevestigend. Daar hij, net als het Kamerlid, tot de C.H.U. behoort, verbijstert deze eendracht mij niet. De V.A.R.A. — blijkens het antwoord — belooft in den vervolge de teksten met nog meer zorg te zullen bezien dan reeds het geval was. Het zij zo. Ik heb niets tegen het rode potlood van de V.A.R.A.-tekstcontrole, als het maar rood is. Voorts heeft het bestuur van de socialistische omroep excuses aangeboden en de staatssecretaris verzekerd dat het geenszins in mijn bedoeling heeft gelegen godslasterlijke of voor anderen kwetsende uitdrukkingen te gebruiken. Daar hoorde ik van op. De V.A.R.A. heeft namelijk niet de moeite genomen even te overleggen, wat uit mijn naam zou worden verzekerd. De telefoon, Bell's handige uitvinding, had hier onschatbare diensten kunnen bewijzen.

Ik ga op dit detail even zitten, omdat ik, als het op het kwetsen van godsdienstige overtui-

gingen aankomt, mij liever van verzekeringen onthoud. Wie, zoals ik, behoort tot het niet gelovig, twijfelend volksdeel, kan namelijk onmogelijk gewaar worden wanneer en waarmee het wel gelovig, zeker wetend volksdeel wordt gekwetst. Nescio had het in zijn „Dichtertje” over „de God van Nederland”, maar als eenvoudig buitenstaander, die de uitingen van bekend Nederland registreert met de belangstelling die men zijn medemens verschuldigd is, ben ik al lang tot de overtuiging gekomen, dat het hier wemelt van Goden, wier tolerantie blijkbaar sterk uiteenloopt. „Ieder maakt zijn eigen God”. De heer Scholten heeft dat stellig in het Boek der Wijsheid gelezen. In zijn antwoord stelde hij vast dat ik de God van de C.H.U. in elk geval gelasterd heb. Maar dat helpt mij niet veel verder, omdat ik, uit de socialistische pers, van een dominee vernomen heb, dat de God van de P.v.d.A. van mijn grappes geen hinder heeft ondervonden.

De heer Scholten zal wellicht met mij kunnen meevoelen dat deze opvallende discrepantie mij doet hunkeren naar een duidelijker richtlijn dan uit zijn antwoord op de vragen valt af te leiden.

Zou hij niet een paar ambtenaren kunnen belasten met het samenstellen van een overzichtelijke grafiek, waaruit ik met één oogopslag kan opmaken waardoor de God van de V.P.R.O. wordt gekwetst, wat onaanvaardbaar is voor de

volgelingen van Lou de palingboer, wanneer Jehovah's getuigen in het geweer komen, hoe ver ik, wat de gereformeerden betreft, kan gaan in het bezeren van typisch katholieke gevoelens en op welk moment ik de verdraagzaamheid forceer van lieden die alleen aan het geloof doen met de kerstdagen.

In afwachting van dit departementaal P.S. zal ik maar, net als vroeger, in deze voor mij zo raadselachtige materie het oor te luisteren leggen bij de onderscheidene deskundigen. Ik zal vaststellen dat de dominee van Middelhar-nis, als hij in zijn kerkbode schrijft dat kleine meisjes niet met sokjes aan in zijn kerk mogen komen „opdat de eer des Heren niet worde aangetast door de eerbaarheid te vergeten”, zich niet aan godslastering schuldig maakt door zijn almachtige te reduceren tot een wel bijzonder onfris, naar blote kinderbeentjes glurend mannetje. En ik zal op zondag uit de radio met belangstelling vernemen dat volgens de ene heer ongelovigen zoals ik „grote lafaards” zijn, terwijl volgens een andere heer „geen zuiver huwelijk mogelijk is, dat niet in de kerk gesloten werd”.

„Daar gaan we”, zei mijn vrouw. „We zijn blijkbaar al eenentwintig jaar heel smerig aan 't knoeien.”

Strikt genomen, geachte heer Scholten, word ik op zo'n ogenblik ook in mijn overtuiging gekrenkt.

Maar ik loop er niet mee naar mijn Kamerlid.

Want één Christelijke deugd bezit ik in zulke zaken — ik ben verdomd verdraagzaam.”

Kronkel

Weinig heldere inleiding tot Steiners Anthroposofie

Dr. F. W. Zeylmans van Emmichoven: „De werkelijkheid waarin wij leven”. Uitgever W. de Haan N.V. f 9,75 (253 pag.).

Onder bovengenoemde titel geeft de schrijver een inleiding tot Rudolf Steiners anthroposofie, waarin een centrale plaats wordt toegekend aan het mysterie van Golgotha voor het ontwikkelingsproces der mensheid.

In zijn voorwoord spreekt de schrijver herhaaldelijk uit, dat hij niet gemakkelijk kan duidelijk maken wat hij eigenlijk zeggen wil. Hij meent echter, dat om de menselijke ontwikkeling in Christus, waar het volgens hem eigenlijk om gaat, te kunnen leren kennen een vrij volledige kennis van de belangrijkste anthroposofische werken gewenst is. Dit boek wil hiervan een eenvoudige samenvatting zijn. Het is echter geen eenvoudige taak om in een betrekkelijk kort bestek de mythische achtergrond, de culturen der oudheid, dan de hoofdstromingen in de voor-christelijke cultuur van India en het midden-oosten te schetsen, dit alles vervolgens in verband te brengen met de speciale vorm van gnostische interpretatie van het nieuwe testament, zoals Rudolf Steiner deze geleerd heeft, om dan tenslotte de betekenis daarvan na te gaan voor onze tijd.

Ref. nam dit boek eigenlijk met grote belangstelling ter hand in de hoop eindelijk eens een wat helderder en voor onze tijd aangepaste uiteenzetting te vinden over anthroposofie. Maar om verschillende redenen meent hij, dat de schrijver er niet in geslaagd is zijn oogmerk te verwezenlijken. Niet alleen blijkt, dat hij te veel discipel is van Steiner en geeft hij te veel een compilatie van diens leer, in plaats van een zelf doorleefde persoonlijke visie te ontwikkelen, maar bovendien verstaat hij helaas niet de kunst om de aansluiting van deze denk-

wereld en die van onze tijd tot stand te brengen.

Zwevend en vaag

De inhoud is zwevend, vaag, soms verward en weinig overtuigend. Het lijkt alsof de schrijver er van uitgaat, dat als Rudolf Steiner iets geopenbaard heeft het voor ieder duidelijk moet zijn, dat het dan ook zo is. Herhaaldelijk struikelt men over het woord „geestes wetenschappelijk onderzoek” zonder dat op enigerlei wijze duidelijk wordt gemaakt wat onder dit woord wordt verstaan. Noch ook dat er van een werkelijk verifieerbare wetenschap sprake is. Men vermoedt tenslotte, dat hier een soort van paranormale waarneming bedoeld wordt, waarvan echter ieder weet hoe moeizaam de wetenschap, die zich hiermee bezighoudt wordt opgebouwd. De egocentriciteit van de Anthroposofische Beweging, waarvan de schrijver een der voornaamste vertegenwoordigers is, wrekt zich duidelijk in dit boek. Veel te weinig wordt het contact gelegd met de tegenwoordige ontwikkeling van verschillende takken van wetenschap, met name met de moderne dieptepsychologie. En daardoor maakt het geheel een enigszins autistische indruk, waarin zelfs absurde passages niet ontbreken.

Ref. moet het wel bijzonder teleurstellend noemen, dat dit boek zo is uitgevallen. Te meer daar in de anthroposofie als geestelijke stroming, evenzeer als in de theosofie waarvan ze afstamt, waardevolle elementen liggen, die onze tijd behoeft. Deze zouden dan echter eerst op meer verantwoorde wijze moeten worden vertolkt en ingepast in ons huidige cultuurpatroon willen ze voor een groter aantal mensen toegankelijk worden.

C. J. Schuurman

Rusteloos tussen hemel en aarde

Stenen tijdperk, een nieuwe bundel van Herman van den Bergh. Em. Querido's Uitgeverij. N.V., Amsterdam, 1960 (prijs f 4,90)

In de geschiedenis van de Nederlandse letterkunde staat Herman van den Bergh te boek als de eerste Noordnederlandse dichter die, in zijn bundels *De Boog* (1917) en *De spiegel* (1925) aan het expressionisme vorm gegeven heeft. Het scheen lange tijd dat hij aan de felle steekvlam van zijn expressionistische verzen zelf ten offer was gevallen. In 1954 is uit de inleiding tot zijn Verzamelde gedichten duidelijk geworden, dat alleen zijn zelfkritiek hem ervan weerhouden heeft zichzelf leeg te schrijven. Kort daarna heeft Van den Bergh drie nieuwe bundels het licht doen zien: *Het litteken van Odysseus* (1956), *Kansen op een wrak* (1957) en *Verstandhoudingen met de vijand* (1958) die lieten zien dat de kracht van zijn dichterschap onverzwakt is gebleven. En nu ligt dan Van den Berghs laatste bundel *Stenen tijdperk*, voor ons.*

De expressionistische dichter legt zichzelf in zijn verzen op de snijtafel en maakt daarmee de beschouwer tot getuige van de sectie die hij op zichzelf toepast. Niets van de tegenstrijdigheid in zijn wezen blijft verhuld, elk woord daarentegen draagt hij tot de ontluistering van zijn waan, begeerte en trots. De geladenheid van

Kroniek der poëzie door F. de Vries

zijn innerlijk perst hij in de vorm van metrisch onregelmatige, rijmende of rijmloze verzen, die in ritme en verslengte een optimale spanning verraden. Expressionistische verzen springen als het ware bijna uit hun vel; ze verdragen ternauwernood de beperkingen die de taal aan ze oplegt.

In *Stenen tijdperk* zien we Van den Bergh als de dichter die weet onlosmakelijk aan de aarde gebonden te zijn en daardoor gedoemd met hem alle lusten en lasten te ondergaan, doch de andere kant van zijn dichterschap: het verlangen naar de onmetelijke ruimte, komt in de bundel eveneens aan het licht. In het veld van „aardse” en „hemelse” krachten ondergaat Van den Bergh zijn verbondenheid met al wat hem omringt. De drift tot het dichten zelf zie ik bij Van den Bergh in de hieronder aangehaalde regels uit het gedicht *Morgen* (II):

*Ik klem me met heel mijn ziel
vast in ieder ding
onafgebroken vindt zich weer
mijn ganse ik in ieder ding.*

Wanneer de dichter in de geest van deze verbondenheid met alle dingen nagaat wat er overgebleven is van al wat in het verleden geleefd of bestaan heeft, dan zegt hij in Van alles is iets over:

*Van alles is iets over.
Van mijn angst. Van jouw
woede. Van al 't wilde
gestamel. Van de roos
is iets over.*

*Over is nog wat licht
gevangen in een hoed.*

Gefiltreerd leven

Van den Bergh heeft in dit gedicht waarmee de bundel aanvangt, het leven gefiltreerd. Het residu is slechts een schamele rest van wat eens was, maar er blijft toch van alles iets over:

*Niet veel. Van de druif
een druppel sap, absurd,
half rins en half water.
Van de kikvors een poot,
van 't oude horloge één
uit duizend afspraken,
van de mens een mondvul as
en een kinderlijk geheim.*

De herinnering verstilt tot mijmering, de oude kracht van het dichterlijk woord schijnt opgelost te worden in berusting, doch in Moedig lied, voert de dichter tegen hen die zeggen

*het is dwaas nu
te zingen, de zang te durven
het is dwaas nu nog te lachen
de kreet, de tanden te wagen*

aan, dat de dood en de vrouw aanzetten tot „moedig zingen”, en na de zang

*bevangt je de lust te leven
ook nog morgen en zaterdag*

Als iedere mens is ook de dichter gebonden aan de tijd waarin hij leeft en aan de groep waartoe hij behoort. De drang tot verbondenheid met al het zijnde wordt bij Van den Bergh doorbroken door het besef dat tijd en ruimte elkaar in het hedendaags bestaan steeds meer verslinden. In een vijftal gedichten, *De bedelaar*, *Recidive*, *Uit het diep*, *Op je schouders*, en *Dagen van toorn*, formuleert Van den Bergh in poëtische vorm zijn bezwaren tegen de geest dezer eeuw. De dichter kan nu eenmaal niet voorbijgaan aan wat zijn verbond met de dingen om hem heen dreigt te vernietigen. De zestigjarige die zijn eeuw verscheurd zag door twee wereldoorlogen, ervaart de atoomproeven als een opnieuw vervallen tot het kwaad:

RECIDIVE

*Wanneer een atol verdwijnt
in een bolle wolk van wit
en de zee er niets meer van weet
(maar geschonden is straks het vlees
van de vissers in de verte
verbaasd in hun kalme riet)
dan voel ik mij niet vorstelijk
in mijn soort. De dingen
die 'k aanraak, eens mijn stervensgetuigen,
zijn het vileine machten in milde vormen?
(...)*

*Maar ik voel mij niet zeer vorstelijk
wanneer ze weer andere explosies
— onderaards onderzees in de lucht —
aankondigen,*

*multipele raketten, zindelijke bommen
nieuwe schouwe spelen met 't atoom.
in druppels slik als in miljarden zonnen
heeft 't eeuwige zijn hart, en vraagt gehoor.*

Tijd aangeklaagd

Van den Bergh klaagt de tijd aan. Hij ziet de opstand der horden in een van tegenkrachten verstoken tijd in *Uit het diep*:

*Zeker, tijd van moordenaars is deze.
Woorden hebben wij niet noch stem of klacht:
wij zijn slechts 't duister, vormeloze buik
van 't Worden. Maar onmisbaar voortaan,
een nieuwe speciës op verlaten aarde,
de onweerstaanbare triomfante horde.*

En in *Dagen van toorn*, dat doet denken aan Marsmans gedicht *Dies irae*:

*Schreeuwt nog iets achter 't stof?
Weeklaagt iemand in 't gruis?
Laat niet de knaap ontwaken
Die ruglings op 't voetpad ligt:
hier slaapt de marionet
met het benig profiel van was
en sijpelt een nachtelijk zand
uit het uurwerk der paarse oogleden,
en de magere romp bejuwelen
kardoezen in bandelier.
Wie bidt nog binnen de huizen
door de luchtdruk omgedraaid?
(...)*

Zelf aanklager, voelt de dichter zich nochtans schuldig aan wat er vernietigd, vertrapt en gedood wordt. Hij vereenzelvigd zich met de elementen van de ondergang, voltrekt en ondergaat tegelijk het vonnis in

DE LUS

*Om de nek het touw
de lopende lus:
boven en onder
het ledig*

*De galg ben ik
en de gehangene
en de beul.*

Wat blijft de dichter anders over dan te zingen van zijn verlangen naar het hemelse blauw, het onbegrensd heelal en de sterren? Van den Bergh waagt keer op keer de vlucht naar het hemelse. De somberheid van de aardse mijneraar vindt een tegenmelodie in de zang van de luchtmens: „de ether is het ademen van een gelukkige god in levende ruimte” en „maar zal 'k dan nog mijn tent opslaan anders dan in de lucht?”

Vanuit deze wijkplaats ziet Van den Bergh het aardse als een verstarde massa. „Oorlogen, hongers, krakelen tussen binnenplaatsen bewijzen nauwelijks dat het leven voortgaat.” Op een afstand bezien, is alle drift tot sneller en intenser leven in wezen een verstening der ziel. Op een afstand van het aardse waarvan hij zich prooi weet, omhangt Van den Bergh zich met de profetenmantel. Niet in de berusting van een Bloem of een Van Nijlen, niet in de bonhomie van een Greshoff lost bij Van den Bergh zich de spanning tussen droom en werkelijkheid op, maar in een visionair schouwen, spreken en voorspellen:

*De tijd komt dat men niet meer zegt: Mijn
Tijd van de radicale zuivering. Tijd God.
waarin men niet meer zegt: mijn Lief. Omdat
liefde gebleken is nutteloos. En de ogen
schreien niet meer. De handen schetsen vaag
een ruw stuk werk in 't blauw. En 't hart is
droog.*

Zo blijft Herman van den Bergh zich rusteloos bewegen tussen hemel en aarde. In het tot steen geworden nu heeft hij weet van een andere wereld, waarin de stolling van drift en liefde zich nimmer voltrekt. Ook al wordt volgens het bijbelwoord een profeet in het eigen land niet geëerd, toch hoop ik dat men in Nederland *Stenen tijdperk* zal lezen en herlezen, al was het alleen maar om de vaak onverteerbare brokken experimentele poëzie met een koele, zij het enigszins bittere dronk weg te spoelen.

**Herman van den Bergh — Stenen tijdperk.
Amsterdam, 1960. Em. Querido's Uitgeverij. N.V.
Prijs f 4,90.*

Nog eens Tanchelijn

Met enige schroom zou ik mijn mening over „Tanchelijn” hier naar voren willen brengen, schroom omdat het de mening van een leek is.

Enige jaren geleden sprak ik met een dichter over een door hem geschreven gedicht en gaf daar mijn eigen uitleg van, een soort parafrase dus. Hij luisterde aandachtig en zei: „Dat heb ik er helemaal niet mee bedoeld, maar je kunt het zo ook heel goed zien.”

Wanneer ik nu dus mijn indrukken van het toneelstuk „Tanchelijn” geef ben ik mij er volkomen van bewust dat de schrijver Mulisch het misschien anders bedoeld heeft.

Voor mij is dit toneelwerk een buitengewoon boeiende strijd tussen het verstand en het gevoel en daarom een probleem voor elk mens en elke tijd. En dus wel belangrijk voor ons humanisten. Natuurlijk is dit gegeven helemaal niet nieuw, maar hier weer eens in een ander kleed gehuld. Deze strijd ligt hier in het vlak van geloof en ongeloof, waarbij het geloof in het gevoels- en instinctleven wortelt en het ongeloof geboren wordt als vrucht van twijfel en denken. In elk individu vinden we dit in meerdere of mindere mate terug.

Het spel geeft deze standpunten uitgebeeld door mensen – het verstand – door Everwachter, de geëxcommuniceerde priester, dat als zodanig biologisch steriel is in tegenstelling tot Tanchelijn, die het gevoels- en instinctleven vertegenwoordigt.

Tanchelijn, de vrome man, die net als Everwachter de wereld verbeteren wil – ze zijn in wezen één – doet dat langs de weg van het gevoels- en instinctleven. Hij kan niet anders en vindt in zijn hervormingsdrift een excuus voor zijn seksuele uitbundigheid.

Eerst heeft Everwachter getracht om voor zijn gedachteleven een spreekbuis te vinden in de jonge Ekbrecht, doch deze is te jong en te onervaren en sterft, gedood door de wereld. Dan treedt de Tanchelijnfiguur naar voren die geschapen lijkt om het woord aan het volk te brengen. Overgehaald door Everwachter om de gevoelens en emoties van de massa te bespelen door woorden van opstandigheid, wordt hij ten laatste mede door het wonder dat geschiedt gevoerd naar krankzinnigheid, die zich uit in een mateloze zelfoverschatting. De opgave van Everwachter is te zwaar geweest voor Tanchelijn, die op een ogenblik van razernij bijna tot het doden van Everwachter overgaat, als deze op zijn vraag: „Geloof je in God?”, nee antwoordt.

Wanneer Everwachter nu ziet dat zijn gevoelspartner krankzinnig is geworden, wendt hij zich in nood ondanks zich zelf weer tot God en probeert door duivelsbezweringen Tanchelijn

te redden. Als dit niet lukt ligt Everwachter ziek en uitgeput neer. Hij wordt dan door de kerk gevangen genomen en in een kerker geworpen als gevaarlijk ketter.

En daar in de kerker ontmoet E. de derde figuur die hij beïnvloeden zal en hier valt het woord in vruchtbare aarde. De sub-diaken Hubert-Norbert transformeert de ketterse gedachte tot een zuiver, streng gelovige gedachte en sticht een orde van kloosterbroeders, die het ideaal van Everwachter benadert, binnen een geloof in God.

Nu zal E. de prijs voor zijn vrijheid betalen door Tanchelijn, zijn gevoelsleven, ter dood te brengen. Hij ziet dat dit leven volkomen uit de band is gesprongen en doodt dit. Dit heeft volgens mij geen „ploertige” ondergrond, zoals Prof. L. v. d. Wal zegt, maar dit is een noodzaak.

Hoe vaak moet niet een mens om redelijk verder te kunnen leven zijn gevoels- en instinctleven geweld aandoen, inperken of soms geheel uitschakelen. Of hij dat zonder schade kan doen is een vraag die E. naast de dode Tanchelijn in zich zelf stelt, wanneer hij zegt: „Hij hield van mij”. Want ook Tanchelijn kon zonder E. niet leven, „het helder dier” dat hij soms naast zich zag. Gevoel en verstand moeten in evenwicht zijn om een mens zijn roeping om mens te zijn te kunnen laten vervullen.

**IK denk
er ZO over**

Ik teken dus hierbij aan dat feitelijk de figuur Everwachter-Tanchelijn niet ongelovig was, dat het ongeloof door Hubert opgevangen wordt en herzien tot geloof, dat de vrouw Ghysa haar zoon Ekbrecht verliest door Everwachter, maar van Tanchelijn een ander kind daar voor in de plaats krijgt, zodat zij toch bevredigd achterblijft. In de 11e eeuw was een vrouw nog niet zo aan denken toe, zodat deze oplossing voor haar goed was. In onze tijd leven er echter ook nog vele van dit soort vrouwen en enkele Tanchelijns.

Dat het woord van de ketter in een ander mens van dezelfde intelligentie tot een volkomen ander doel wordt omgewerkt kan ook juist zijn

en maakt dit naar het uiterlijk zo ketterse toneelstuk toch tot een positief geheel, van gelovig standpunt gezien dan.

Alleen geeft het geen oplossing voor de strijd tussen gevoel en verstand. Daar waar Everwachter uitroept: „Er is niets gebeurd. Er is nooit iets gebeurd. Er zal nooit iets gebeuren,” begint weer zijn twijfel en weer gaat hij denken en hij blijft eenzaam en geslagen achter als Tanchelijn dood is – want alleen het eigen gevoel kan het eigen verstand liefhebben. De massamens en ook de „andere” enkeling haat verstandig zijn – haat de „wachter” van het instinctleven meestal grondig, omdat het verstand hem altijd dwars zit. De mens zal steeds blijven zoeken naar een oplossing – het einde van het stuk is dus geen einde, maar weer de eerste fase van een beginnen en als zodanig geeft het voor mensen die afgesloten zekerheden in de wereld willen vinden, geen bevrediging.

J. Gaastra-Schalkwijk

Verwoerds politiek

Met genoeg las ik het artikel van P. Krug over de Maori's in Mens en Wereld no. 7. Dat genoeg strekte zich echter niet uit tot de zinnigjes gericht aan Verwoerd, Red. K.A.

Het is verre van mij de politiek van Verwoerd goed te keuren. Maar de eerlijkheid gebiedt een open oog te hebben voor de moeilijkheden in Zuid-Afrika.

Het is gemakkelijk een kleine groep in het geheel op te nemen. Het is echter uiterst moeilijk een grote groep van onderontwikkelden in een kleine groep van meer ontwikkelden op te nemen.

Het voorbeeld van de Maori's heeft dus voor Zuid-Afrika geen zin.

Dr. C. van Ebbenhorst-Tengbergen

Zoals iedere vergelijking gaat ook deze inderdaad mank. Wij meenden evenwel premier Verwoerd op het Nieuwzeelandse voorbeeld te mogen wijzen, omdat wij daar te maken hebben met een regering die de zaak – al zo lang geleden – op positieve wijze heeft aangepakt. Misschien hadden wij ook beter het voorbeeld van de Verenigde Staten kunnen aanhalen. Ook daar heeft men de problemen nog lang niet achter de rug, maar daar is een president die de negers in hun verzet tegen de domme achterlijkheid van hun blanke „superieuren” openlijk steunt. Dat voorbeeld is misschien beter geschikt voor Verwoerd, die er zo duidelijk blijk van geeft de lessen der geschiedenis niet te willen leren.

Red. K. A.

Een nieuw tijdschrift over het rassenprobleem

In november 1959 zag een nieuw tijdschrift het licht, nl. „Race”, een uitgave van het Engelse Institute of Race Relations. Het nieuwe tijdschrift zal tweemaal per jaar verschijnen. Het eerste nummer bevatte een psychologische analyse van de subjectieve gevoelens ten aanzien van andere rassen (out-groups) door H. V. Dicks. B. T. G. Chidzero gaf een visie op het rassenvraagstuk van Afrikaanse zijde. Philip Mason wijdde ten slotte een algemene beschouwing aan het rassenvraagstuk. *P. Kr.*

Lezingen voor de radio

5 juni (1e Pinksterdag) 9.50–10.00 uur
(VARA): prof. dr. J. C. Brandt Corstius over:
„Taal noch teken?”

12 juni, 9.45 uur (VARA): dr. A. L. Constandse
over: „Redelijk egoïsme”.

U kunt zich op de wekelijks verschijnende teksten van de lezingen abonneren door overschrijving van f 4,— per jaar op giro no. 58 t.n.v. de Humanistische Luisterkring, Oudegracht 152, Utrecht. Voor leden van de luisterkring f 3,— per jaar. Losse nummers f 0,25.

Mens en Wereld

verschijnt om de veertien dagen

Hoofdredacteur: **P. W. van der Vliet**

Redactiesecretaris:

H. P. Danz, Schieweg 87c, Rotterdam 4,
telefoon 80641

Administratie, abonnementen en advertenties:

Oudegracht 152, Utrecht,
telefoon 10163; postgiro 304960 t.n.v.
Humanistisch Verbond, Utrecht

Advertentietarieven op aanvraag
Kleine advertenties f 0,20 per woord

Abonnementenprijs voor leden van het Humanistisch Verbond f 5,— per jaar, voor niet-leden f 7,50, buitenland f 8,—; losse nummers f 0,30.

De Humanistische Luisterkring

telde op 28 mei 1960:

24.530 leden.

Was u, uw buurman, uw vriend

daar ook al bij?

Adresveranderingen

U kunt de administratie veel werk besparen, door bij verhuizing tijdig uw adreswijziging op te geven aan het Centraal Bureau Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht.

Leden-abonnees in Amsterdam kunnen hun adresverandering opgeven aan de Ledenadministratie Amsterdam, Rooseveltlaan 128 III, Amsterdam-Z.

Na een moeilijke periode, die hij dapper heeft doorstaan, is van ons heengegaan mijn lieve man en onze zorgzame vader
CHRISTIAAN JACOBUS WILHELM BOSMAN
in de leeftijd van 57 jaar.

A. M. Bosman-De Leng
Rita Bosman
Els Bosman

Amsterdam, 21 mei 1960.
Hectorstraat 28-II.

Dame, m.l., zoekt zonnige gestoff. kamer v.w., stookgelegenheid, zeer rustig milieu, landelijke omgeving, in bossen. Brieven onder no. juni 1 aan het bur. van dit blad.

Heer zoekt kamer in Rotterdam. Brieven onder no. juni 5 aan het bur. van dit blad.

VREDESACTIE

Radicaal Pacifistisch Maandblad

onder redactie van Dr. W. J. JONG en H. KUYSTEN

Administratie-adres: Postbus 246, Rotterdam

Postgiro 445129 • Abonnementsprijs f 5,— per jaar

Niet alleen de kerkelijken hebben hun wezenverzorging.

De Weezenkas

Vereniging tot opvoeding en verzorging op humanistische grondslag neemt op zich de verzorging van de wezen der buitenkerkelijken

Sluit U daarom aan bij deze vereniging

Inlichtingen omtrent lidmaatschap bij de Secretaris: J. de Leeuw, Herengracht 62, Amsterdam-C.

Welke flinke gezonde dame of zuster voelt zich geroepen **hulp te bieden** in gezin zonder kinderen, waarvan de vrouw hulpbehoevend is, voor dag en nacht, in Hilversum. Brieven onder no. juni 2 aan het bur. van dit blad.

Woningruil voor de vakantie. Aangeboden **bungalow met tuin** voor 2 personen in bosrijke omgeving te Apeldoorn — in ruil voor woning voor 2 personen in landelijke waterrijke omgeving. Brieven onder no. juni 4 aan het bur. van dit blad.

Werkende vrouw, in bezit van kleine auto (2 Ch.), zoekt sportief **reisgezelschap** tot plm. 57 jaar voor buitenlandse reis (half juli tot september). Brieven onder no. juni 3 aan het bur. van dit blad.

Kennismaking. Natuurvriend met goede alg. ontwikkeling en flink, slank figuur, zoekt levensgezellin tot 38 jaar. Geheimh. verzekerd. Brieven, liefst met foto, op erw. retour. Brieven onder no. juni 6 aan het bur. van dit blad.

ZOMERSCHOOL 19 — 23 JULI

Ook dit jaar wordt de Zomerschool weer gehouden in de gebouwen van de Internationale School voor Wijsbegeerte te Amersfoort.

Onderwerp: GROTE GEESTELIJKE STROMINGEN

Leiding: Drs. J. H. P. COLPA

Huishoudelijke leiding: Mevr. J. K. van Eck

Sprekers: G. M. de Gelder: „Grote geestelijke stromingen in 't Indische denken”.
S. L. Kwee: „Stromingen in het Chinese denken”.

Drs. R. L. Mellema: De Islam.

Prof. Dr. H. Kraemer: Het Christendom in zijn verhoudingen tot andere godsdiensten.

Aanvang: dinsdag 19 juli te 15.00 uur
Einde: zaterdag 23 juli te 14.00 uur

Kosten: Met volledig pension f 50,—.
Met alleen koffie en thee f 16,—.

Aanmeldingen en inlichtingen bij het secretariaat van de

Humanistische Stichting „Socrates”
Oudegracht 152, Utrecht

Ook de **buitenkerkelijke leden** van de Partij van de Arbeid hebben een **organisatorisch centrum** nodig

DE HUMANISTISCHE WERKGEMEENSCHAP is dit centrum!

Het orgaan van de H.W.G. is het maandblad

„VERNIEUWING”

onder redactie van Karel Timmerman

Abonnementsprijs f 1,20 per jaar

Een proefnummer wordt U gaarne toegezonden door het Secretariaat
Haagweg 210 — Leiden

Voor

CREMATIE

blijft onder de gewijzigde wet een

VERKLARING

noodzakelijk.

Formulieren hiervoor zijn gratis verkrijgbaar bij de

VERENIGING VOOR FACULTATIEVE CREMATIE

Riouwstraat 186 — 's-Gravenhage

Tel. (070) 55 47 97

INDEX-BENADERINGS-POLIS

Inlichtingen omtrent deze nieuwe vorm van levensverzekering, gebaseerd op kosten van levensonderhoud, worden verstrekt door de erkende Assurantietussenpersonen en de

N.V. Levensverzekering-Mij „AURORA”

Opgericht 1887

HERENGRACHT 62 — AMSTERDAM